

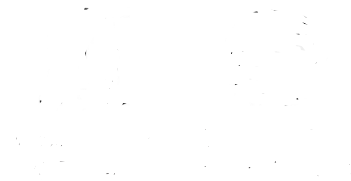

ЗОРАН АВРАМОВИЋ

**ПОЛИТИКА И КЊИЖЕВНОСТ
У ДЕЛУ МИЛОША
ЦРЊАНСКОГ**

(треће, допуњено издање)

2023.

САДРЖАЈ

Увод: Књижевни и некњижевни текстови једног писца.....	7
1. Схватање државе и нације.....	28
2. О либерализму и демократији.....	40
3. Монархизам	51
4. Критика марксизма и комунизма.....	56
5. Краљевина Југославија.....	67
6. Краљевина Југославија и суседне државе	97
7. Европа између два рата	114
8. Значење историје.....	161
9. Тумачење политике и политичка гледишта	186
10. Политика и књижевност.....	215
11. Разумевање и обликовање српског народа.....	231
12. Проблем пацифизма.....	264
13. Антрополошки и етнопсихолошки погледи	278
14. Срећа и љубав жене	290
15. Начело кохеренције у књижевним и политичким текстовима	297
16. Полемика у књижевном и јавном животу	312
17. Пут кроз живот и стваралаштво	328
18. Авангардизам у књижевности и конзервативност у политици	351
19. Закључак	368
20. Једно истраживачко искуство (не)књижевног дела Милоша Црњанског	371

ПРЕДГОВОР ТРЕЋЕМ ИЗДАЊУ

Истраживање односа књижевног и некњижевног текста у делу Милоша Црњанског отворило ми је пут према проблему који је некако заобиђен, неиспитан. Реч је о јавном, политичком деловању писца и статусу његовог књижевно-уметничког дела. У неким националним културама политичко ангажовања писаца је изражено, видљиво, у другим је на маргини јавног живота. Српска култура је карактеристична и по томе што већ два века, свака генерација писаца не пропушта прилику да се „меша“ у политички живот свог времена. У том погледу она је плодна грађа за анализу проблема који је остварен истраживањем Црњанског. Од Његоша. Вука, Доситеја до наших дана нема значајнијег писца који није на неки начин деловао јавно, политички.

Прво питање на које треба да одговоримо свакако је: какав је језички, значењски, сазнајни однос између његовог уметничког дела и политичке, јавне активности. Да ли се преклапају или су међусобно независни? Друго питање се тиче вредности, квалитета, утемељења пишчевих политичких идеја, ставова и погледа на друштво и државу.

Овим питањима сам после студије о Црњанском посветио истраживачку пажњу у неколико књига у којима се бавим ширим односом политике и књижевности. *Политички списи Милош Црњанског, Испунио сам своју судбину, Социологија и књижевност Одбрана Црњанског, Огледи из српске културе и књижевности, Књижевници и политика у српској култури (1804-2014), Социологија књижевности, Добрица Ћосић између политике и књижевности, Добрица Ћосић и политика, Узбурканост друштва и културе.*

За наше самознање треба да следимо ону мисао коју су стари Грци записали на храму у Делфима „Спознај себе“! Тако и данас народи треба да стичу сазнања о себи. Нема сумње да јавном мишљењу и деловању интелектуалци имају значајну улогу, а посебно књижевници. Истраживање дела Милоша Црњанског потврдило је ту чињеницу као и низ других књижевника, у разним временима, на српском културном простору.

2023.

УВОД: КЊИЖЕВНИ И НЕКЊИЖЕВНИ ТЕКСТОВИ ЈЕДНОГ ПИСЦА

(Увод у теоријско-методолошко истраживање проблема)

Теоријско истраживање уметничке личности и њеног стваралаштва не може да следи стандардне елементе научног сазнања. Ова врста истраживања се разликује како од природонаучних парадигми тако и од научних проучавања друштвених појава. Или, да то другачије изразимо, теорије уметника и стваралаштва су специфичне.

Као облик научног знања, теорија настоји да објасни испитивану појаву познавањем извесних *нужних и довољних услова* под којима је та појава вероватна. Да би уопште стекла статус научне теорије, једна теорија мора да испуни следеће епистемолошке услове: објективност, поузданост, прецизност, општост, систематичност. Заправо, њена научност се проверава критиком која није ништа друго него провера и оповргавање њених аргументативних исказа.

Наравно, нема научног сазнања без метода. Свака научна мисао почиње истраживањем формулисањем проблема. Макс Вебер је методичко мишљење одредио као критеријум за разликовање научника и пиљарице (Наука као позив, 1964).

Оваквav модел научног истраживања тешко се може применити у области стваралаштва. Овој области стварности одговара индуктивна теорија, будући да она увек полази од индивидуалног ствараоца, од појединачног у дословном значењу те речи. У књижевности испитивање писца и његовог дела спада у микроплански тип истраживања. Познате су слабости индуктивних теорија – увек је реч о сингуларним

а не универзалним исказима, доказност се остварује бесконачним регресом, закључци су вероватни (Попер, *Логика научног открића*, 1973)

Друго, књижевна теорија није у стању да сазна нужне и довољне услове појављивања уметничког дела. Када ће се појавити уметник и његово дело спада у ред (природних) случајности до те мере да ни појам вероватности не можемо да одредимо.

Треће, теорија књижевног стваралаштва не може да задовољи научне принципе: објективности, поузданости, прецизности, општости, систематичности. Другим речима, може ли научно знање о књижевности да буде лишено личних ставова и предрасуда и могу ли бити интерсубјективно провјерљива. Да ли наука о књижевности располаже адекватним разлозима? Колико је строга у одређивању појмова које користи у истраживању и објашњавању књижевних феномена? Како решава проблем општих знања и појединачних знања о књижевном делу? Колико је систематична?

Са свим овим научним тешкоћама са којима се сусреће проучавање књижевности можемо се запитати није ли овде реч о једној дескриптивној теорији или теорији тзв. студије случаја.

Да се укратко осврнемо на **сазнајни** статус теорије књижевности.

Теорија књижевности спада, условно говорећи, у разумевајуће науке. Она се бави проучавањем онога што је појединачно и непоновљиво. Књижевно дело је стваралачка уметност и према томе у доброј мери плод рационалних и ирационалних способности човека а научно знање покушава да рационално представни такво стваралачко дело. Као нешто појединачно, књижевно дело припада вредностима, а потом и култури у којој се те вредности обликују.

Номиналистичке теорије би посматрале књижевност као збир појединачних дела. Емпиристичке би завршиле у површном позитивизму. Историцизам би копирао општу историју. Редукционистичке теорије би сводиле књижевност на неке друге детерминанте. Формалистичке теорије се настављају у структуралистичке и семиотичке. Функционалистичке би истраживале разне функције књижевног текста.

Може ли се књижевно дело као појединачно проучавати дедуктивним теоријама и изналажењем „општих закона“ књижевне уметности? Теорија књижевности, разуме се, не може да следи принципе научног сазнања због саме природе свог предмета. Па ипак нешто од овог облика знања она може да користи. Велек и Ворен тачно уочавају да књижевна теорија „проучава начела књижевности, категорије, мерила, те разликовањем проучавања конкретних књижевних дела као „књижевне критике“ или као „књижевне историје“ (Велек, Ворен, *Теорија књижевности*, 1985: 62)

Виктор Томашевски одређује проучавање књижевности на формалистички начин – наука о књижевности проучава. Разврстава, тумачи књижевно дело као фиксирану језичку конструкцију. Садржај књиге *Теорија књижевности* (1972) обухвата стилистику, упоредну метрику, тематику (суже и врсте).

Феноменолошко проучавање књижевности у делу Романа Ингардена одређује предмет књижевности као стварност за себе која не зависи од писца, друштва, читалачке публике. Дело је полифона структура четири хетерогена слоја: звук, значење, приказани предмети, схематизовани аспекти. Тако схваћено књижевно дело се коренито разликује од предмета научног рада. Научни текст користи исказне реченице у којима су судови истинити. У уметничком тексту судови немају претензију на истину. Предметност је

научном делу трансцедентна, а у уметничком делу је објекат естетског поимања. Метафизички квалитети су сасвим непотребни у научном тексту, уметничком играју велику улогу. (Ингарден, *О сазнавању књижевне уметничког дела*, 1976:140-160).

Волфганг Кајзер одређује предмет науке о књижевности као затворену језички структуру. Књижевност, сматра Кајзер, ствара сопствену предметност. Моћ књижевног језика је у томе да изазове предметност посебне врсте. А теорија треба да служи правилном читању. „Сваки теоријски рад у књижевности служи пре свега високој и сложеној уметности правилног читања“ (*Теорија књижевности*, 1973: 8).

Ове разлике у проучавању књижевности добро сажима Новица Петковић у свом предговору за књигу Јурија Лотмана *Структура уметничког текста* (1976). Постоје две оријентације у изучавању уметничког текста: или изучавање његове унутрашње организације, или изучавање његовог места и функције које има у датој култури и друштву.

Поред „унутрашњег“ проучавања књижевног дела научно знање о овој уметности шири се на истраживање још два значајна питања: 1) однос између књижевног дела и друштвене стварности, и 2) „троугао“ - књижевно дело, личност писца, друштвени услови у којима ствара.

Када је реч о првом проблему у овој науци настале су разне теорије. Оне теорије које су своје надахнуће имале у марксизму доказивале су да је књижевно дело сазнајни инструмент за разумевање друштвене стварности и човека. Друге теорије су на сасвим опречан начин тумачиле однос о коме је реч. За формалисте, структуралисте, семиотичаре књижевно дело не само да нема никакву релацију према друштвеној стварности већ су одвојили књижевни исказ од онога што је значење у структури књижевног дела.